

ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ:

Κιβωτός διάσωσης της παραδοσιακής τεχνολογίας

Ασπασία Λούβη

Γενική Διευθύντρια
Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς

Η υπόθεση της διάσωσης της παραδοσιακής τεχνολογίας έχει επανειλημμένα γίνει αντικείμενο πολλών προσεγγίσεων κυρίως από φορείς που οφείλουν να διαφυλάξουν την τεχνογνωσία των παραδοσιακών τεχνικών. Τα αποτελέσματα αυτών των προσπαθειών, που χρονικά στον τόπο μας δεν ξεπερνούν την τελευταία εικοσαετία, δεν είναι εντυπωσιακά.

Η παραδοσιακή τεχνολογία εξελίχθηκε ανά τους αιώνες με αργούς ρυθμούς σχεδόν πάντα σε εμπειρικό επίπεδο. Δεν είναι τυχαίο ότι από απεικονίσεις εργαστηρίων, οι οποίες προέρχονται από τεκμήρια της αρχαιότητας, των βυζαντινών, των μεταβυζαντινών αλλά και των νεότερων χρόνων, προκύπτει ότι ο τεχνολογικός εξοπλισμός των εργαστηρίων παραμένει σχεδόν πανωμοϊότυπος ανά τους αιώνες¹. Από τον 19ο αιώνα εγχειρίδια με σχέδια και οδηγίες για την παραδοσιακή, αλλά και την προβιομηχανική τεχνολογία, αρχίζουν να κυκλοφορούν και στα ελληνικά εμπλουτίζοντας τη γνώση των τεχνιτών για οργανωμένη παραγωγή σε βιοτεχνικό κυρίως επίπεδο.

Στον τόπο μας, η εφαρμογή της παραδοσιακής τεχνολογίας επιβίωσε έως πρόσφατα κυρίως στην περιφέρεια, κάτω από ευεχρήγτες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες που επέβαλαν τη συνύπαρξη της παραδοσιακής με τη βιομηχανική παραγωγή. Η συνύπαρξη αυτή των βιομηχανικών και των παραδοσιακών μεθόδων παραγωγής έδωσε και σε ελάχιστες ξεχασμένες περιπτώσεις δίνει ακόμη και σήμερα την οριακή δυνατότητα στους μελετητές να προβούν, έστω την ύστατη ώρα, στην καταγραφή και τη διάσωση ορισμένων ελάχιστων τεχνικών, που τις γνωρίζουν πλέον μόνον ηλικιωμένα άτομα.

Φορείς όπως το ΥΠ.ΠΟ, το ΕΙΕ, το ΕΜΠ, το Π.Ι.Ο.Π., ακόμη το Ινστιτούτο των Ελληνικών Μύ-

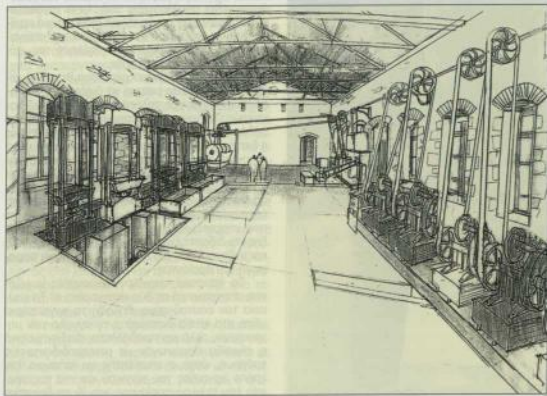
λων και το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, προκειμένου να διαδώσουν τις παραδοσιακές τεχνικές, έχουν οργανώσει και χρηματοδοτήσει την καταγραφή τους, τη φωτογράφιση τους, τη συγγραφή και την έκδοση περιγραφικών και καταγραφικών μελετών, την αποτύπωση των μηχανισμών και των φάσεων παραγωγής τους, αλλά και τη βιντεοσκόπηση-κινηματογράφιση τους.

Μέσα στο πλαίσιο μιας ρεαλιστικής αποτίμησης των πραγμάτων πρέπει να αποδεχούμε ότι η προσπάθεια για την εφαρμογή των παραδοσιακών τεχνικών παραγωγής στη σημερινή πραγματικότητα είναι τουλάχιστον αυτοπηκή: η πρόοδος της βιομηχανικής παραγωγής συνδυασμένη με την ποιότητα και την ποσότητα του αποτελέσματος, καθώς και με το χαμηλό κόστος παραγωγής του προϊόντος καθιστούν μη ανταγωνιστικό το προϊόν της παραδοσιακής τεχνολογίας. Εάν κανείς υπολογίσει ότι για ορισμένα προϊόντα, κυρίως προϊόντα διατροφής, ανάμεσα στα άλλα προβλήματα, που προαναφέρθηκαν, θα πρέπει να προστεθεί ο εκ του νόμου επιβαλλόμενος υγειονομικός έλεγχος, τα παραδοσιακά προϊόντα δεν είναι μόνο μη ανταγωνιστικά, αλλά καθίστανται αυτόματως και μη εμπορεύσιμα.

Τα άφθονα προγράμματα για την αναβίωση των παραδοσιακών τεχνικών, που χρηματοδοτήθηκαν και εφαρμόστηκαν κατά την τελευταία δεκαετία, απέτυχαν στο σύνολό τους, διότι δεν εξασφάλισαν ούτε τις προδιαγραφές της βιωσιμότητας της παραδοσιακής τεχνολογίας, ούτε την

επιβίωση του παραδοσιακού τεχνίτη, ο οποίος, αφού διδάχθηκε την «τέχνη», απευθύνθηκε στη σημερινή καταναλωτική βιομηχανική καινίαινα.

Στις μεθόδους διάσωσης της παραδοσιακής τεχνολογίας που προαναφέρθηκαν (καταγραφή, αποτύπωση, βιντεοσκόπηση, έκδοση μελετών κ.λπ.), θα πρέπει να προστεθεί και η πρόσφατα εφαρμοζόμενη και στον τόπο μας αποκατάσταση των εργαστηρίων και των μηχανισμών τους. Ο τρόπος αυτός διάσωσης παραμένει όμως κενό γράμμα, εάν τα εργαστήρια δεν είναι δυνατόν να τίθενται σε λειτουργία και δι' αυτού του τρόπου να συντηρούνται από τον «μάστορα», ο οποίος στη συνέχεια οφείλει τουλάχιστον να επιβιώνει από την παραγωγή του. Έως σήμερα, κανένα εγχείρημα αποκατάστασης παραδοσιακού εργαστηρίου που δεν έχει λάβει σαφή μουσειακή χρήση, δηλαδή που δεν έχει την απαραίτητη επιστημονική και τεχνοοικονομική υποδομή, δεν κατέστη δυνατόν να ξεπεράσει τα μεγάλα προβλήματα της συντήρησης, της λειτουργίας και της παραγωγής του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το σύνολο αυτών των αποκαταστάσεων με μαθηματική ακρίβεια εξασφάλισε, στην καλύτερη περίπτωση, μια άχρηστη επιβίωση των μηχανισμών, οι οποίοι, χωρίς να λειτουργούν και να συντηρούνται, δεν μπορούν να ξεπεράσουν μια εικοσαετία επιβίωσης, αναμένοντας να ξαναμετατραπούν σε ερείπια. Το αδιέξοδο αυτό έχει ήδη οδηγήσει το σύνολο παρόμοιων εγχειρημάτων στην Ελλάδα σε μαρασμό, με αποτέλεσμα τα

1. Μουσείο Βιομηχανικής Επιστήμης Λέσβου.
α. Ελασμοστήρι στο Νεοχώρι.
β. Αναπρόσθιση του ελασμοστήριου της Αγ. Παρασκευής στη Λέσβο που θα συμπληρωθεί από τις μουσειολογικές ενότητες κατά την κατασκευή του Μουσείου (Σχ. Στέφανος Χαρολαμπιδού).

κλειδιά των αναστηλωμένων εργαστηρίων να βρίσκονται στα χέρια των πολιτιστικών συλλόγων, ή εκπροσώπων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης ή της Εκκλησίας ή στα χέρια κάποιων ρομαντικών του χωριού, που τα ανήγουν ευκαιρικά στον ενδιαφερόμενο και να απογίνουν, αλλά σπάνιο επισκέπτη, επιδεικνύοντας την εικόνα εγκατάλειψης της όποιας αξιόπαινης προσπάθειας.

Η πρόταση ενός νέου μοντέλου αποκατάστασης και λειτουργίας των παραδοσιακών και προβιομηχανικών εργαστηρίων εφαρμόζεται ήδη από την δεκαετία του 1970 στην Ευρώπη διά της δημιουργίας τεχνολογικών οικουμοσείων. Τα αποκατεστημένα παραδοσιακά εργαστήρια καθημερινά τίθενται σε λειτουργία από τους τεχνίτες τους, προσδοκώντας ότι οι επισκέπτες θα εξασφαλίσουν τα απαραίτητα λειτουργικά έξοδά τους. Στόχος είναι να εξασφαλιστεί από τα ειστήρια και τα πωλούμενα είδη η αμοιβή των πλήρως απασχολούμενων παραδοσιακών τεχνιτών, η συντήρηση των εργαστηρίων τους, αλλά και του συνόλου των εγκαταστάσεων του Μουσείου. Εάν προστεθούν σε αυτά, τα επίσης ανελαστικά

έξοδα της διαχείρισης, της προβολής και της ανανέωσης ενός Μουσείου είναι απολύτως κατανοητό γιατί, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, το μέγιστο τμήμα των ευρωπαϊκών οικουμοσείων με αυτό το μοντέλο λειτουργίας έχει ήδη οδηγηθεί σε χρεοκοπία².

Ωστόσο, ο πληρέστερος τρόπος διάσωσης της παραδοσιακής τεχνολογίας παραμένει το Μουσείο, γιατί σε αυτό περιέχονται όλες οι μέθοδοι που προαναφέρθηκαν (καταγραφή, αποτύπωση, βιντεοσκόπηση κ.λπ.) σε συνδυασμό με τη διάσωση των μηχανημάτων. Αναφερόμαστε δηλαδή στην κλασική μορφή δημιουργίας μουσειακών συνόλων, για τα οποία ισχύει η βασική αρχή ότι κανένα από αυτά και πούθενά στον κόσμο δεν είναι κερδοφόρο και επομένως όλα τα μουσεία προκειμένου να λειτουργήσουν χρειάζονται την πάγια επιχορήγηση του κράτους ή μεγάλων πολιτιστικών φορέων.

Τα θεματικά τεχνολογικά μουσεία στα οποία αναφερόμαστε, εκ προοιμίου παρουσιάζουν μεγάλο κόστος κατασκευής, αλλά και συντήρησης. Ταυτόχρονα όμως εξασφαλίζουν προδιαγραφές, που συνδυάζουν σχεδόν όλες τις προαναφερθείσες προστάσεις. Στα θεματικά τεχνολογικά μουσεία: α) διατηρούνται τα μηχανήματα και οι μηχανισμοί, β) αναλύονται οι τρόποι της κατασκευής και της λειτουργίας των μηχανημάτων, γ) αναλύονται οι τρόποι της παραγωγής του προϊόντος, δ) καταγράφονται οι οικονομικές και ποιητικές διαστάσεις της διαχρονικής παραγωγής του προϊόντος σε σχέση με την οικονομία της περιφέρειας, αλλά και της χώρας της παραγωγής, ε) προβάλεται η ιστορική ταυτότητα του προϊόντος και η εξέλιξη της τεχνολογίας της παραγωγής του, στ) τις περισσότερες φορές μέσα σε αυτά τα μουσεία εξασφαλίζεται και η παραγωγή του τελικού προϊόντος, ζ) το τελικό προϊόν ως μουσειακό είναι απαλλαγμένο από την ανταγωνιστικότητα –σε σχέση με το τελικό βιομηχανικό προϊόν– και ως εκ τούτου δεν υφίσταται την απαγορευτική, για την περιορισμένη πώλησή του, σύγκριση των τιμών της αγοράς.

Με αυτόν τον τρόπο μέσα στα θεματικά τεχνολογικά μουσεία μπορεί να διασωθεί η παραδοσιακή τεχνική με πολυπλευρους μουσειοδιδασκτικούς τρόπους, που εμπιρεύουν όλες τις μεθόδους καταγραφής που προαναφέραμε, χωρίς η διατήρηση να είναι υπόθεση της τεχνολογίας ενός και μόνον ανθρώπου. Δεν πρόκειται δηλαδή για τον τεχνίτη, ο οποίος εμπειρικά θα πρέπει να παραδώσει την τέχνη του στο συνάφι ή στα παιδιά του, που θα αναμένουν να επιβιώσουν από το συγκεκριμένο επάγγελμα, αλλά για τεχνίτη που υπηρετεί κυρίως την υπόθεση της ανάδειξης και διδασκαλίας της παραδοσιακής τεχνικής και ενδεχομένως μια περιορισμένη μικρή παραγωγή του προϊόντος.

Τα θεματικά τεχνολογικά μουσεία χωρίζονται υποχρεωτικά σε δύο κατηγορίες: α) Τα μουσεία του εαυτού τους, δηλαδή τα εργαστήρια μέσα στα οποία διατηρείται το σύνολο των μηχανισμών, αλλά και προβάλλεται επεξηγηματικά η αλυσίδα παραγωγής με μουσειοδιδασκτικούς τρόπους, ώστε ο επισκέπτης να κατανοεί τον τρόπο εργασίας του τεχνικού και της παραγωγής του τελικού προϊόντος, και β) τα θεματικά

2. Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη. Πρώσο Λαδιού 19ου αι. (φωτ. Αρχείο Π.Ι.Ο.Π.).

τεχνικά μουσεία που στεγάζονται σε ουδέτερα κελύφη. Και στις δύο περιπτώσεις όμως τα μουσεία αυτά στηρίζονται κυρίως σε μουσειολογικές ενότητες που έχουν προκύψει από την επεξεργασία πλήρων ερευνητικών προγραμμάτων, τα οποία αποδίδονται με σύγχρονα μουσειοδρακτικά μέσα.

Για τα μουσεία που ανήκουν στην πρώτη κατηγορία είναι απαραίτητο να γίνει για μία ακόμη φορά η σαφής αντιδιαστολή ανάμεσα στα αναστηλωμένα εργαστήρια (μύλους, λιοτρίβια, νεροτριβές, βυροδοχεία κ.λπ.) και στους χώρους, που ενώ εμπνεύστηκαν το σύνολο των μηχανισμών, έχουν μετατραπεί σε πραγματικά μουσεία. Εκτός από τον ακραίο μισοπροσωπικό χαρακτήρα, οι χώροι αυτοί διαθέτουν το κατάλληλο τεχνικό προσωπικό, που μπορεί να εξασφαλίσει –μεταξύ των άλλων–, τη λειτουργία των μηχανισμών. Με τη συμμετοχή μάλιστα των επισκεπτών, τις περισσότερες φορές το προσωπικό αυτό κατευθύνει και συντονίζει μια μικρή παραγωγή για καθαρά εκπαιδευτικούς λόγους. Στην κατηγορία αυτών των μουσείων ανήκουν το Μουσείο Υδροεπιστήμης στη Θεσσαλονίκη, το Υπαιθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα, αλλά και το Μουσείο Πλωτοκοραμοποιίας Τσαλαπάτα και το Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας, τα οποία κατασκευάζονται από το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς και πρόκειται να λειτουργήσουν στον Βόλο και την Αγία Παρασκευή Λέσβου αντίστοιχα.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα τεχνικά θεματικά μουσεία, που απαραίτητως οφείλουν να στεγαστούν σε ουδέτερα κελύφη, γιατί έχουν σχεδιαστεί για να αναδείξουν ισομερώς την τεχνολογική εξέλιξη της παραγωγής ενός προϊόντος, ανά τους αιώνες. Η εξέλιξη της παραδοσιακής τεχνολογίας, που θα περιληφθεί στο μουσείο, δεν μπορεί να είναι ταυτισμένη με κανένα κελύφος, γιατί αυτό φέρει την ταυτότητα μιας συγκεκριμένης περιόδου της παραγωγής (π.χ. ελαιοτριβείο του 18ου αι.). Μια τέτοια επιλογή, που σε ορισμένες περιπτώσεις δεν έχει αποφευχθεί, λειτουργεί αυτομάτως εις βάρος των άλλων περιόδων, μηχανισμών και ελεγκτικών σταδίων της τεχνολογίας. Σε αυτήν την κατηγορία ουδέτερων κελυφών, που στεγάζουν θεματικά τεχνολογικά μουσεία ανήκει το Μουσείο της Ελιάς και του Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη. Όταν το συγκεκριμένο μουσείο θα έχει συμπληρωθεί θα εμπεριέχει την τεχνολογία της παραγωγής των προϊστορικών, των αρχαίων, των βυζαντινών, των νεότερων και των πρόσφατων χρόνων της παραδοσιακής παραγωγής. Στην ίδια κατηγορία προς το παρόν ανήκουν επίσης το Βιομηχανικό Μουσείο στην Ερμούπολη της Σύρου, αλλά και το Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στην Τήνο, το Μουσείο Παραδοσιακών Επαγγελμάτων και Περιβάλλοντος στη Στυμφαλία και το Μουσείο Τυπογραφίας και Χάρτου στη Θεσσαλονίκη. Τα τρία τελευταία επίσης κατασκευάζονται από το Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

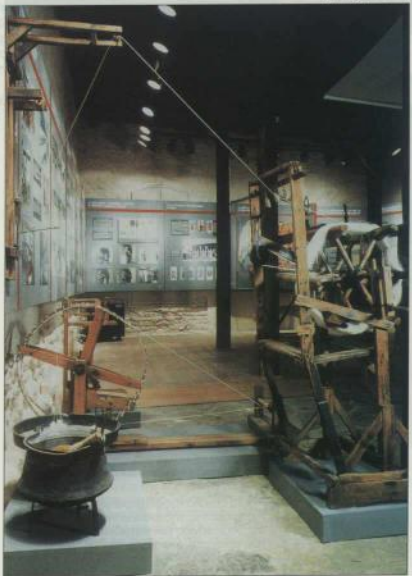
Η στελέχωση του προσωπικού των μουσείων της κατηγορίας αυτής, δεν διαφέρει από τη στελέχωση της πρώτης, παρόλο που στα μουσεία με ουδέτερο κελύφος δεν είναι δυνατόν να περιληφθεί, με λειτουργούσα μορφή, ολόκληρη η αλυσίδα της παραγωγής και μάλιστα για όλα τα στά-

δια της εξέλιξης της τεχνολογίας του συγκεκριμένου προϊόντος. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτά τα μουσεία απαιτείται η απασχόληση εξειδικευμένου προσωπικού, που θα θέσει σε λειτουργία τους μηχανισμούς με τη συμμετοχή των επισκεπτών, ώστε να είναι δυνατή, έστω περιοδικά και όπου είναι εφικτό, η παραγωγή του τελικού προϊόντος στο μουσείο.

Ανεξάρτητα, λοιπόν, από το κελύφος και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του κάθε μουσείου, και οι δύο κατηγορίες των θεματικών τεχνικών μουσείων που προαναφέρθηκαν μπορούν να εξασφαλίσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τη διδασχία της παραδοσιακής τεχνολογίας. Θα πρέπει να αναγνωρίσουμε όμως ότι το κόστος της λειτουργίας και της συντήρησής τους είναι μεγάλο, αλλά και αναπόφευκτο.

Το Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς, έπειτα από μια μακρά περίοδο αναζητήσεων, υιοθέτησε ένα μοντέλο λειτουργίας αυτών των μουσείων, το οποίο, με βάση τις δυνατότητες που του δίνει η Τράπεζα Πειραιώς, λύνει το αεζήτηρο στο πρόβλημα της βιωσιμότητάς τους.

3. Μουσείο Μετόχης στο Σουφλί. Εργαλείο αναπλέσης και καρπολόματος της μεταξοίτης (φωτ. Αρχείο Π.Ι.Ο.Π.).

4. Υπαίθριο Μουσείο Υδροκίνησης στη Δημητσάνα. Λειτουργούσα ανακατασκευή μηχανουργού μπαρουτάρη με κοπάνη (φωτ. Αρχείο Π.Ι.Ο.Π.).

5. Μουσείο Πλινόθερμοποιίας Τσακαπάτα στο Βόλο. Αίθουσα παραγωγής, που θα συμπληρωθεί από τις μουσειολογικές ενότητες κατά την κατασκευή του Μουσείου (φωτ. Αρχείο Π.Ι.Ο.Π.).

Το σύνολο της διαχείρισης, της συντήρησης, της προβολής, της ανανέωσης των συλλογών και της δημιουργίας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων βρίσκεται στα χέρια της κεντρικής υπηρεσίας του Ιδρύματος, που είναι στελεχωμένη με εξειδικευμένο προσωπικό στη μουσειακή διαχεί-

ριση και την πολιτιστική πολιτική. Η προσέλευση σε αυτά τα μουσεία είναι πολύ μεγάλη, ωστόσο ο μέγιστος αριθμός επισκεπτών είναι οργανωμένες ομάδες, που στο μεγαλύτερο ποσοστό έχουν δωρεάν είσοδο. Το χαμηλό κόστος των εισιτηρίων συνδυασμένο με τον αριθμό των επισκεπτών και την οργάνωση υπηρεσιών πωλητηρίων, των οποίων τα αντικείμενα είναι σε άμεση συνάφεια με το μουσείο, εξασφαλίζουν μόνον ένα μικρό μέρος των επιτόπιου εξόδων, δηλαδή τη φύλαξη, τον καθαρισμό και τη συντήρησή τους. Ωστόσο, το μέγιστο τμήμα της δαπάνης τους, το οποίο κατά μέσον όρο ανέρχεται σε 300.000 € το χρόνο, έχει αναληφθεί από την κεντρική υπηρεσία (Π.Ι.Ο.Π.) και εξασφαλίζεται για πενήντα χρόνια από την Τράπεζα Πειραιώς.

Η λειτουργία ενός μουσείου είναι κρατική υπόθεση ή είναι υπόθεση των μεγάλων πολιτιστικών οργανισμών, που επιστητεύονται από την πολιτεία και έχουν επιλέξει να το επιχειρήσουν. Μόνο μέσα από τέτοιες χρηματοδοτήσεις και με την ορθή πολύπλευρη και πολύπλοκη οργάνωση και ανανέωση των μουσείων, σε συνδυασμό με τη χάραξη μιας σύγχρονης πολιτιστικής πολιτικής, είναι δυνατόν να διατηρηθεί –μεταξύ των άλλων– και η παραδοσιακή τεχνολογία του τόπου μας.

Σημειώσεις

1. Βλ. ενδεικτικά, Ασπασία Λούβη-Κίζη, «Η Βυζαντινή τέχνη ως πηγή για την μεσαιωνική τέχνη», *Εθνομυθολογία* 6 (1989), σ. 115-120. Αφέντρα Μουτζάλη, «Όψεις του αστικού και αγροτικού χώρου στο Βυζάντιο», *Αρχαιολογία* 35 (1990), σ. 36-47.
2. «Le succès d'estime des écomusées n'assure pas leur rentabilité», *Le Monde*, 18.5.2002.

Thematic Technological Museums: An Ark of Traditional Technology

Aspasia Louvi

The serious misunderstanding that the restoration of traditional workshops could contribute to the preservation of traditional techniques has resulted to a series of restored and renovated ateliers, however closed and inactive if not definitely abandoned, as well as to a big disillusionment. Concurrently, it has become obvious that traditional arts as a production method and therefore as a means of living have died. The preservation of traditional technology can be much more effectively realized through its recording, documenting and videotaping and also through the publishing of relevant scientific articles.

Nevertheless, the creation of thematic technological museums, although it presupposes a high cost of construction, is the most appropriate and effective way for transmitting to the museum visitor traditional technology and its course. These museums fall in two categories: a. The museums of themselves, that is workshops in which the entity of apparatuses is preserved. b. The thematic technical museums housed in neutral building-shells. Both, however, must be primarily based on museological entities, resulting from the elaboration of complete research projects that have been realized through modern educational methods. The operation cost of these museums is a very serious problem than their construction, since the task to staff, maintain and renovate them is both expensive and difficult.

The Piraeus Bank Group Cultural Foundation has elaborated a model for the operation and management of an ensemble of eight Thematic Technological Museums in Greece.